

УДК 349.6

І. В. БРИГАДИР,*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри трудового, земельного та екологічного права
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ЩОДО НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО ПРАВОВОГО ВИЗНАЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Досліджено наукові підходи до правового визначення екологічної безпеки. Охарактеризовано основні підходи вчених до поняття екологічної безпеки та її ознак. Запропоновано авторське визначення екологічної безпеки.

Сучасний розвиток економіки та матеріального виробництва характеризується поступовим зростанням антропогенного навантаження на довкілля. Світова співдружність намагається виробити дієві механізми протидії цьому явищу, прикладом чого є відомий Київський протокол до Конвенції про зміну клімату. Однак успіхи окремих країн (переважно країн Західної Європи) в цьому напрямку нівелюються поступовим збільшенням забруднення з боку країн, що розвиваються. Ці процеси, у свою чергу, викликають необхідність розроблення правових норм, які б гарантували безпеку людини в процесі змін у середовищі її існування, що надалі розвинулися в інститут права екологічної безпеки.

Слід звернути увагу на те, що наявність чіткого визначення екологічної безпеки, встановлення її правової природи, критеріїв визначення її рівня та загроз для неї має не тільки теоретичне, а й велике прикладне значення.

Дослідженню теоретичних або окремих практичних аспектів правової природи екологічної безпеки присвятили свої дослідження вітчизняні та іноземні вчені, серед яких можна окремо відзначити роботи В. І. Андрейцева, Г. В. Анісімової, Г. І. Балюк, А. Г. Бобкової, С. А. Боголюбова, М. М. Бринчука, Ю. О. Вовка, А. П. Гетьмана, В. А. Єгізарова, Б. В. Єрофєєва, І. І. Каракаша, Т. Г. Ковальчук, О. С. Колбасова, В. В. Костицького, М. В. Краснової, Н. Р. Малишевої, М. І. Малишко, В. Л. Мунтяна, В. В. Носіка, В. В. Петрова, О. О. Погрібного, В. К. Попова, Г. П. Серова, Н. І. Титової, М. О. Фролова, Ю. С. Шемшученка, М. В. Шульги, О. М. Шуміла тощо. Однак єдиного погляду на правову природу поняття екологічна безпека не вироблено. Тому **метою** даної статті є дослідження підходів учених-правників до правового поняття екологічної безпеки.

Сучасний стан регулювання суспільних відносин характеризується широким спектром

використання правового інституту екологічної безпеки і відсутністю чітких механізмів і критеріїв її забезпечення. До використання даного правового інституту можна виділити два основні, але не зовсім правильні підходи, спільним для яких є відсутність критеріїв визначення загроз у даній сфері, чітких вимог, механізмів та процедур забезпечення екологічної безпеки.

По-перше, досить часто відбувається просте декларування мети екологічної безпеки на рівні принципів або завдань, що ставляться перед суб'єктами. Так, ст. 32 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [1] вказує, що додержання вимог екологічної безпеки визнано принципом державного управління та регулювання наукової діяльності. Відповідно до ст. 3 Закону України «Про стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу» [2], основними завданнями машинобудування в цій сфері, зокрема, є: сприяння підвищенню рівня технологічних процесів та екологічної безпеки. Подібне декларування міститься в правовому регулюванні відносин у багатьох галузях.

По-друге, відбувається підміна забезпечення екологічної безпеки вимогами охорони навколишнього природного середовища або природокористування. Наприклад, ст. 7 Повітряного кодексу України [3] закріплює, що авіаційні правила визначають і регулюють порядок діяльності авіації України з метою забезпечення безпеки польотів і екологічної безпеки. Тут же зазначено, що до авіаційних правил належать стандарти і нормативи у галузі охорони навколишнього природного середовища, а крім того, і нормативні акти, що регулюють і порядок здійснення охорони навколишнього природного середовища.

На сьогодні існує велика кількість підходів до правового визначення екологічної безпеки. Характеризуючи визначення екологічної безпеки, необхідно враховувати, що його основу становить міжгалузеве наукове поняття «безпека».

До проблем безпеки почали звертатися мислителі починаючи з часів Стародавньої Греції. Згідно із «договірною теорією» (Епікур, Спіноза, Дідро), основною причиною створення держави було укладення «суспільного договору» для подолання «природного стану війни всіх проти всіх», а основною метою держави є забезпечення безпеки як суспільства, так і окремої людини [4].

За часів панування монархій ця концепція зводилася до забезпечення безпеки монарха, панівних станів (класів) та самої монархії. Але

на початку епохи Відродження та Просвітництва об'єктами безпеки стають: людина (громадянин) – суспільство (нація політична) – держава. При цьому остання, тобто держава, вважалась і суб'єктом безпеки. У творах видатних мислителів епохи Відродження, зокрема Н. Макіавеллі («Державець») й Т. Гоббса («Левіафан»), які заклали засади сучасної теорії держави та політичних наук у цілому, розглянуто проблеми безпеки й виживання, структуру відносин між урядом, населенням і державою, покликаних забезпечити добробут та захист від зовнішніх загроз. Безпека визначалась як «засіб колективного захисту» у війні «усіх проти всіх», розглядалась тоді як основа держави. Інакше кажучи, безпека, що гарантується державою, визначалась як засада виживання і розвитку людини «як істоти, цивілізованої дією смерті» [5].

У працях Канта «Щодо вічного миру» та Гегеля «Філософія історії», «Філософія права» приділялася увага ролі права та держави в забезпеченні безпеки людини та суспільства. Проблеми зовнішньої та внутрішньої безпеки розвивалися в працях Монтеск'є, Бентама, Берка, Липинського, Донцова та інших [6, с. 60–61, 156–161].

Узагальнюючи філософські підходи до терміна «безпека», можемо зробити висновок, що дане визначення завжди пов'язується з поняттям «стан» – категорією наукового пізнання, яка характеризується здатністю матерії, що рухається, до прояву в різних формах з притаманними їм суттєвими властивостями і відношеннями [7]. Безпека розглядається як стан захищеності, відсутності загроз з боку різних чинників.

Подібне визначення міститься і в довідковій літературі, де безпека розглядається як відсутність загрози для об'єкта з боку внутрішніх та зовнішніх чинників [8, с. 43; 9, с. 207]. Залежно від походження загроз, природи їх виникнення виділяють безпеку екологічну, економічну, політичну, військову тощо. Безпеку також розглядають як невід'ємну ознаку будь-якої системи, що, у свою чергу, відображається в таких системних якостях, як цілісність, відносна самостійність і сталість [10, с. 8].

Досліджуючи правове поняття екологічної безпеки, слід відзначити, що всі підходи до його визначення можна об'єднати у дві основних групи.

Перший підхід полягає в тому, що екологічну безпеку слід розглядати як певний стан. Г. П. Серов дає визначення екологічної безпеки

як стану захищеності життя важливих інтересів особи, суспільства і держави у процесі взаємодії суспільства і природи від загроз: а) з боку природних об'єктів, властивості яких змінені забрудненням, засміченням унаслідок антропогенної діяльності (виникнення аварій, катастроф, здійснення тривалої господарської, військової та інших видів діяльності) чи навмисно з метою екологічних диверсій, агресії або ж природних явищ та стихійного лиха; б) обумовлених знищенням, пошкодженням або виснаженням природних ресурсів (загроза незабезпечення суспільства і держави природними ресурсами) [11, с. 33].

Також М. Н. Веденін наводить визначення екологічної безпеки як стану захищеності людини, суспільства, держави і навколишнього природного середовища від негативного природного та техногенного впливу, що забезпечується організаційно-правовими, економічними, науково-технічними та іншими засобами та способами [12, с. 52].

О. С. Заржицький визначає екологічну безпеку як комплексний стан певних властивостей довкілля, які створені цілеспрямованою діяльністю людей, з урахуванням обґрунтованих допустимих навантажень антропогенних чинників на навколишнє середовище і негативних змін, що відбулися в ньому, і забезпечують життєдіяльність людини [13, с. 32].

Екологічну безпеку також розглядають як стан, за якого всі складові природного оточення за рахунок балансування взаємовпливів природних, технічних і соціальних систем, формування природо-культурного середовища, є оптимальними для нормального функціонування і розвитку людської цивілізації [14, с. 7].

У сфері економічних знань екологічну безпеку визначають залежно від того, яке її значення в економічному розвитку держави. Так, існує точка зору, що це певний стан – ступінь адекватності екологічних умов завданням збереження здоров'я населення і забезпечення тривалого соціально-економічного розвитку [15, с. 80]. Виходячи з такого визначення забезпечення екологічної безпеки можна оцінити в грошовому еквіваленті. Якщо не дотримуватися її нормативів, якість навколишнього середовища знижується. Виникає необхідність якимось чином компенсувати його негативний вплив на здоров'я людей та виробничий сектор (наприклад сільське господарство). Для такої компенсації необхідно вживати різних заходів, що, у свою чергу, потребує відповідного фінансування. Крім того, залежно від часу дії,

обсягів охоплення та інтенсивності чинників екологічної небезпеки сума необхідних коштів збільшується. Це і становить вартість екологічної безпеки для держави та суб'єктів господарювання. Для окремої фізичної особи таку вартість буде становити сума коштів, витрачених на медичне обслуговування, на встановлення додаткових систем очищення повітря та води тощо. У зв'язку з цим у сфері економіки екологічну безпеку розглядають як економічну цінність, що має свою грошову оцінку [15, с. 80; 16]. Також існує обґрунтована необхідність розроблення та впровадження ліній із виробництва екологічно безпечних товарів, в тому числі тих, які йдуть на експорт. Пояснюється це тим, що у світі, особливо в розвинутих країнах, екологічно чисті та безпечні товари досить «розкручені» і існує певна екологічна «фобія».

В інших джерелах зміст екологічної безпеки розкривається через поняття національного екологічного інтересу [17, с. 80] або національного інтересу у сфері екологічної безпеки [18, с. 8] як сукупності інтересів держави, що визначають її політику в галузі забезпечення екологічної безпеки.

У державному стандарті України «Безпечність промислових підприємств. Терміни і визначення» [19, с. 25] безпека населення, матеріальних об'єктів, навколишнього середовища визначається через стан відсутності недопустимого ризику, пов'язаного з можливістю заподіяння будь-якої шкоди.

Е. М. Желваков запропонував інше поняття екологічної безпеки: він визначив її як відсутність небезпеки біологічним основам життя і здоров'я, розвитку людини. Таке поняття, на думку автора, містить стан захищеності і систему заходів, практично спрямованих дій із забезпечення життєдіяльності [20, с. 120]. Однак при цьому не згадується про захищеність суспільства і держави від чинників небезпеки.

Найбільш широке визначення екологічної безпеки дає В. І. Андрейцев. На його думку, екологічна безпека як юридична категорія – це складова національної і транснаціональної безпеки, тобто такий стан розвитку суспільних правовідносин і відповідних їм правових зв'язків, за яких системою правових норм, інших державно-правових і соціальних засобів гарантується захищеність права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля, забезпечується регулювання здійснення екологічно небезпечної діяльності і запобігання погіршенню стану довкілля та інших наслідків, небезпечних для життя і здоров'я особи, суспільства і держави,

яка потребує чіткої конституціоналізації в чинному законодавстві.

Другий підхід до визначення екологічної безпеки полягає в розумінні її як певної діяльності. М. І. Малишко, досліджуючи проблему екологічної безпеки, розглядає її як систему заходів, спрямованих на захист життєво необхідних інтересів людини від несприятливого впливу навколишнього природного середовища, слушно вказуючи при цьому, що екологічна безпека є центральним питанням екології людини, оскільки безпосереднім об'єктом охорони є людина, її економічні інтереси, екофонд [21, с. 331–335]. Однак у такому визначенні не досить чітко враховано вплив техногенних чинників, і можна припустити, що він здійснюється через змінене навколишнє природне середовище.

Н. В. Барбашова, досліджуючи правове забезпечення екологічної безпеки в процесі господарської діяльності, пропонує під екологічною безпекою з правової точки зору розуміти:

1) захист життя та здоров'я людини від наслідків техногенної діяльності і негативних впливів природного характеру; 2) захист природних екосистем (безпечного стану природного середовища, включаючи перетворюючу діяльність людини), шкідливий вплив на які може безпосередньо або опосередковано призвести до негативного впливу на життя, здоров'я і умови проживання людей; 3) обов'язкове наукове прогнозування впливу існуючих технологій, а також таких, що розробляються, на темпи науково-технічного прогресу, аналіз його наслідків для навколишнього природного середовища, тобто для умов проживання майбутніх генерацій людей [22, с. 12].

Однак у такому визначенні необхідно було б урахувати, що екологічну безпеку слід розглядати як стан. Поняття «захист» характеризує процес здійснення заходів, дій з охорони, збереження та забезпечення недоторканності «об'єкта захисту» [8, с. 339], а дійсно соціально корисним може тільки результат такої діяльності. Тому в пунктах 1 і 2 даного визначення було б доцільно говорити не про захист, а про стан захищеності вказаних об'єктів як результат здійснення заходів для захисту життя і здоров'я людини та природних екосистем. У п. 3 наведеного визначення доцільно було б вести

мову про обов'язкове врахування наукового прогнозування впливу існуючих технологій, оскільки сам прогноз нічого не вартий, якщо його не беруть до уваги відповідні суб'єкти у своїй діяльності. Крім того, слід говорити про вплив не на «темпи науково-технічного прогресу», а потім через нього – про аналіз його наслідків для навколишнього середовища, а про обов'язкове врахування впливу технологій на навколишнє середовище, дослідження та врахування впливу самого науково-технічного прогресу на довкілля, що стає дедалі актуальнішим.

Екологічна безпека, на думку С. О. Боголюбова, – це процес забезпечення захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства, природи і держави від реальних і потенційних загроз, що створюються антропогенним природним впливом на навколишнє природне середовище [23, с. 99].

Така кількість підходів до визначення екологічної безпеки породжує певні правові проблеми з визначенням права екологічної безпеки, а це, у свою чергу, не дозволяє сформулювати уніфіковане поняття «екологічна безпека». Отже, виникає своєрідне «замкнуте коло». На нашу думку, більш правильним є перший підхід – розкриття змісту екологічна безпека саме у зв'язку з певним станом. Адже екологічна безпека є метою та одночасно завданням діяльності всіх зацікавлених суб'єктів, а сам процес її забезпечення чи діяльність у цій сфері ще не означає результату. Для окремого громадянина, суспільства та держави в цілому важливим є саме стан, за якого відсутня загроза життю і здоров'ю людини та довкіллю з боку негативних явищ природного або техногенного походження. І неважливо, хто саме і якими засобами та способами, за винятком явно протизаконних, забезпечуватиме такий стан. Процес же характеризується чітким колом осіб, переліком та послідовністю дій. Крім того, правове регулювання екологічної безпеки як процесу може привести до створення саме процесуальних механізмів. За аналогією з процесуальними галузями права за таких умов може виникнути ситуація, коли важливим стає сам процес. Крім того, законодавець теж пов'язує екологічну безпеку саме зі станом.

Список використаної літератури

1. Про наукову і науково-технічну діяльність : закон України від 13 груд. 1991 р. // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 12. – Ст. 165.
2. Про стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу : закон України від 7 лют. 2002 р. № 1444-VI // Відомості Верховної Ради. – 2002. – № 24. – Ст. 167.

3. Повітряний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 25. – Ст. 274.
4. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун ; пер. з рос. – Х. : Консум, – 2001. – 656 с.
5. Національна безпека України: історія і сучасність : монографія / [Бодрук О., Гончаренко О., Ліщин Е., Горелов М.] ; за ред. О. М. Гончаренка. – К., 1993. – 82 с.
6. Юркевич П. Історія філософії права. Філософія права / Памфіл Юркевич // Філософський щоденник. – Вид. 2-ге. – К. : Ред. журн. «Укр. Світ», 2000. – 769 с.
7. Философский энциклопедический словарь / [ред. кол.: С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичёв и др.]. – 2-е изд. – М. : Сов. энцикл., 1989. – 815 с.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [укл. та голов. ред. В.Т. Бусел.] – К. : Ірпінь ; Перун, 2002. – 1440 с.
9. Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 1 / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : Укр. енцикл., 1998. – 672 с.
10. Лапина М. А. Обеспечение экологической безопасности правоохранительными органами: зарубежный опыт : [монография] / М. А. Лапина. – М. : ВНИИ МВД России, 2001. – 115 с.
11. Серов Г. П. Правовое регулирование экологической безопасности при осуществлении промышленных и иных видов деятельности / Г. П. Серов. – М. : Ось-89, 1998. – 222 с.
12. Веденин Н. Н. Экологическое право : учеб. [для студ. высш. учеб. заведений] / Н. Н. Веденин. – М. : Право и Закон, 2000. – 336 с.
13. Заржицький О. С. Правові аспекти регіональної екологічної політики : [монографія] / О. С. Заржицький. – Д. : Наука і освіта, 2003. – 160 с.
14. Махмуд А. А. Екологічна безпека як предмет політики міжнародного співробітництва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / А. А. Махмуд. – К., 2000. – 24 с.
15. Экономика, свобода, солидарность / [Гофман Г. К., Деметьев В. Е., Федоренко Н. П. и др.]. – М. : Наука, 1991. – 304 с.
16. Стратегія екологічної безпеки (регіональний контекст) / за ред. М. І. Долішнього, В. С. Кравціва. – Л. : Ін-т регіональної економіки НАН України, 1999. – 243 с.
17. Хлобистов Є. В. Екологічна безпека трансформаційної економіки / Є. В. Хлобистов. – К. : Чорнобильінтерінформ, 2004. – 336 с.
18. Качинський А. Б. Екологічна безпека України: аналіз, прогноз, оцінка та державна політика / А. Б. Качинський, Г. А. Хміль. – К. : НІСД, 1997. – 130 с.
19. Безпечність промислових підприємств. Терміни і визначення : ДСТУ 2156-93. – [Чинний з 1994-01-01]. – К. : Держстандарт України, 1994. – 17 с.
20. Желваков Э. Н. О законодательном обеспечении экологической безопасности / Э. Н. Желваков // Государство и право. – 1995. – № 2. – С. 116–123.
21. Малишко М. І. Екологічне право України : навч. посіб. / М. І. Малишко. – К. : Юрид. книга, 2001. – 389 с.
22. Барбашова Н. В. Правове забезпечення екологічної безпеки в процесі господарської діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсове право» / Н. В. Барбашова. – К., 1999. – 18 с.
23. Боголюбов С. А. Экология : учеб. пособие / С. А. Боголюбов. – М. : Знание, 1997. – 187 с.

Надійшла до редколегії 18.12.2010

БРИГАДИР И. В. О НАУЧНЫХ ПОДХОДАХ К ПРАВОВОМУ ОПРЕДЕЛЕНИЮ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Исследованы научные подходы к понятию экологической безопасности. Освещены основные подходы ученых к понятию экологической безопасности и ее признакам. Предложено авторское определение экологической безопасности.

BRYGADYR I. ABOUT SCIENTIFIC APPROACHES TO THE DEFINITION OF THE CONCEPT OF ECOLOGICAL SAFETY

The scientific approaches to concept of ecological safety are researched. The basic approaches of scientists to the concept of ecological safety and its signs are outlined. The author's definition of ecological safety is offered.